

Harangláb vagy katedrális?

Gondolatok a könyvtárban

Még ismerősen kopognak fülemben Sebes szerkesztő úr szavai: „Sajnálom, de ez is éppolyan periferikus novella, mint amilyeneket eddig szállított; azt tanácsolom, hogy amíg nem tud kitörni ebből a környezetből, addig ne is próbálkozzék nálunk közléssel!” Most regényben találkozom velük — annak idején Bálint Tibor hivatásos, de mindenképpen hivatalos kritikusi fogalmaztak így. A *Zarándoklás a panaszfalhoz* „párhuzamos életutainak” a szerzője a regénybeli Sebesnek tulajdonítja e verdiktet, írhatott volna azonban Prakovszkyt is vagy más hangzatos nevet; akkoriban igazán nem számítottak periferikusnak az ilyenfajta kritikai megnyilatkozások. Elképzelni is nyomasztó, mit hallott, kapott volna Kálmánka (a *Zokogó majom* után megengedhető, hitelesített a bizalmas-baráti becézés), ha közvetlenül a *Csendes utca* novelláit követően gyöngyözi ki magából ezt a *Zarándoklást*. Pedig akkor állítólag már túl voltunk azokon a bizonyos „ötvenes éveken”, amelyeket a regény mai méltatói emlegetnek. Marosi Péter csak sejteti őket az *Utunkban* (és cikkgyűjteményében, a *Világ végén virradatban*), Kovács János viszont exponálja is ezt az időszakot, az *Igaz Szónak* írt kritikájában (*Visszafogott végletesség*), zárt periódusként tárgyasítva, távolítva a mű alapjául szolgáló közérzetet. A Marosi eljárása tünik elfogadhatóbbnak, ő legalább *most* nem próbálja sémába szorítani azt, ami a sémának esküdt ellensége: a féktelen, a fenségesben és alantásban egyaránt megmártózó, célszerűségtől független élet — s a szuverén alkotói egyéniséget, a saját törvényt szabó írói látás- és ábrázolásmódot. A Kosztolányitól származó terminus technicus mintájára, azzal ellentétve, a Gelléri Andor Endrere s (állítólag) a tegnapi novellista Bálint Tiborra jellemző „tündéri realizmussal” szemben felállítja a „prófétai realizmus” képletét, vagyis magyarázatot keres e valósággal kapcsolatot tartó, ijesztő, elborzasztó látomásokra, aposztáziákra — amelyeknek a jelentése túlnő az egyházi, a vallásos hit és tagadás körein. Ez az értelmezés fogadtatja el Marosival a könyv rendhagyó szerkezetét is, regényszerűbnek látatva a *Zarándoklást* (a maga külön szálon futó párhuzamos életútjaival) az oly nagy visszhangú, több nyelvre is lefordított *Zokogó majom*-nál, e lényegében szabályos fejlődésregénynél. És mégis: bár dicsérő szavára nem következik mindjárt egy visszavonás, figyelmeztető fenntartás (amit Kovács János már cikkének címevel is jelez: „visszafogott végletesség”), ő sem tudja — nem akarja? — üggyé emelni Bálint Tibor újabb regényét, ahogy annak idején a *Zokogó majom*, illetve előtte és utána irodalmunk nem egy alkotása azzá vált. Valóban érdemes elgondolkoznunk Szász János hozzászólásán, az *Igaz Szó* regényvitájára szánt elégedetlenségén... „Ha ugyanis Sütő András *Anyám könnyű álmot ígér* című tényregényét még értőn elemezte a bírálat — írja —, és formalívtól kötni is tudta a harmincas évek szociográfiai irodalmának hagyományához. Fanek regényének, függetlenül értékeinek elismerésétől, már nem volt jelenség-érzékelő visszhangja, míg a Pusztai regénye körüli csönd alighanem az értetlenséget visszhangozza. Noha ez utóbbi is kapott értékjelző kritikát, ismétlem, elmaradt az összefüggések kibontása, a tünetek jelenségbe átcsapó minőségének értelmezése, akárcsak Szabó Gyula történelmi tényregényének esetében.” Szász példáit újabb szerzők nevével és könyvcímeivel toldhatnánk meg (Köntös Szabó Zoltán, Sigmond István, Bágyoni Szabó István, Beke György, Mózes Attila) — a legszembetűnőbb azonban, úgy érzem, a *Zarándoklás a panaszfalhoz* esete.

Persze, tudom, a visszhang, egyáltalán az irodalmi befogadás sok tényező függvénye — s ezek között nem utolsó a divat. Nos, valljuk be, Bálint Tibor ma nincs divatban, legalábbis az utóbbi időben nem figyeltünk rá annyira, mint a *Zokogó majom* születésekor, vagyis épp egy évtizeddel ezelőtt. A *Zarándoklás a panaszfalhoz* 31 ezres hazai példányszáma (és a könyv eltűnése a könyvesbol-

tokból) ellentmondani látszik ennek az állításnak (ráadásul a Magvető is megjelentette, egyidejűleg, Budapesten, a Szépirodalmi Könyvkiadó pedig a Kriterion-kiadványt forgalmazta ugyanott); adná isten, azaz a rejtélyes „habent sua“, hogy a sajtóvisszhang erőtlensége mögött hatalmas olvasói figyelemmel kellene számolnunk. A *Zarándoklás* a *panaszfalhoz* ugyanis nem egyike Bálint Tibor jobb műveinek, nem egyike a romániai magyar irodalom olvasható és elolvasandó új regényeinek, hanem egy rendkívüli tehetségű prózaíró beérésének — egyúttal pedig egy „mondanivaló“ beérésének a kézzel vagy inkább ésszel és érzékenységgel (fel)fogható dokumentuma. Dokumentum ugyanis ez a könyv, éppannyira dokumentum, mint az *Anyám könnyű álmat igér* és a *Kő hull apadó kútba*. Mondhatnánk, hogy irodalmunk nagykorúságának dokumentuma, ám a felnőtt minek mind bizonygatná, hogy kinőtt a gyermekcipőből? (Ezzel a komplexussal, gondolom, nemcsak nálunk lehet és kell már leszámolni; Gion Nándor vagy Dobos László regényei például a jugoszláviai, illetve a csehszlovákiai magyar irodalom mentegetőzősét vagy felülről-kezelését is hatályon kívül helyezik...) A *Zarándoklás* a *panaszfalhoz* önmagát dokumentálja, ahogy ezt egy klasszikus orosz vagy egy mai amerikai regény teszi; és persze, dokumentálja, „halhatatlanítja“ azt a kort is, amely életre hívta, amely sajátos közérzetével kikényszerítette a művet írójából. Nyilván folytatás is ez a könyv, s amennyiben a *Zokogó majom* folytatása, továbbvitele a történelmi időben („az ötvenes években“), számos föléletrajzi elemet tartalmaz, pontosabban, sok életrajzi mozzanatot ismerhetnek fel benne azok, akik tudnak egyet-mást a szerzőről. És folytatás abban a vonatkozásban is, hogy Bálint Tibor nem most mutatja meg először érdeklődését, vonzódását a perifériákon élők iránt („... amíg nem tud kitörni ebből a környezetből...“). Nem először tesz hitet Bálint a romantika mellett sem. Vagy mondjuk inkább így: a nagy oroszok, Csehov, Dosztojevszkij, Gorkij mellett. Bálint Tibor egyik regényhőse elmosolyodik a maga tapasztaltságán: „mit tudnak azok, akik nem az élet mélyéről jönnek, ahol mindent idejekorán megtanul az ember...“ A *Zarándoklás* a *panaszfalhoz* írójának tehát nem kell föltétlenül Gorkijhoz járnia iskolába, hogy felismerje, milyenek az emberek „a mélyben“, milyen próféciák és indulatok érvényesülnek itt, s próbálnak kitörni, a felszínre törni — és ha ez sikerül, milyen eredmény várható (látható). Mint ahogy Szilágyi István sem Faulknerrel tanulta Jajdon szörnyű lefojtottságát s a bármelyik percben bekövetkező robbanást. De Gorkij és Faulkner — vagy a kettő együtt? — hasznos kiegészítő tanulmány lehet, felszabadítóan hathat (különösen annyi tiltó tábla, félrevezető, a gyengébbeket megtévesztő tanács után) az eredeti tehetségre is. Hogy így is lehet, azaz így is szabad — esztétikailag — „a legmagasabb hőfokon“ égni, s hogy a célszerűség nem alapvető, mindent meghatározó irodalomesztétikai kategória (inkább az irodalomszociológia hatáskörébe kellene, végérvényesen, átutalunk).

Mert kérdezheti az olvasó — az íróval együtt —, hogy miért ilyenek a hősei, csak épp azt nem kérdezheti, hogy mi végre ilyenek. Persze, az már nem véletlen, hogy a regényíró mit épít a megszomorítottak és megalázottak vagy a másokat megalázók sorsából. Bálint Tibor „párhuzamos életútjainak“ az esztétikai és társadalmi hatóköre itt nő meg. A „mélyben“ ugyanis, a megalázottságban, mindig is voltak aberráltak, s ők hálás témául szolgálták a mindenkori irodalomnak-művészetnek. Ám *ahogy* ezek az aberrációk (hordozóik) cselekvési térhez jutnak, az már nem csupán a pszichopatológiára s a vele többnyire kézenfogva járó lélektani regényre tartozik. A faulkneri mű legalábbis kettősen pontos láttelet: a mélylélektan és a társadalomtörténet kutatásai hitelesítik Yoknapatawpha tőlünk távoli világát. De miért félünk kimondani, hogy Bálint Tibor is „dobogóra lépett“ a Bárány Lajosok, a Zsákos Jánosok, Kenyér Pálók és Kató Károlyok világának Remetelak és Szamosvár „mélyben“ élőinek az irodalmi ábrázolásával? Vagy ezt csak másoknak, az írótól messze levőknek illik kimondaniuk? De hát ezt az illemszabályt nem mindig tartjuk (tartják) be...

Hibátlan műnek ugyan én sem nevezném a *Zarándoklást* — Kenyér Pál hitelhagyásának, illetve hitváltoztatásának a történetét például felületesebben mutatja be, mint más regényhősök aposztáziáját, néhol pedig elkapja az író a romantika lendülete, és egy-egy jó jelenetben is enged a rutinnak (a legszembetűnőbbben a „Levétel a keresztről“ fejezetben: „— Vigyázz, bárki vagy is, mert baltát szorongatok!... — En meg pisztolyt!“; hát ez bizony, tekintetbe véve az adott helyzetet, inkább paródiának hat!). A jellemzőbb viszont az, hogy a szerző maga is ráébred a veszélyre, és iróniával, öniróniával menti meg a helyzetet: amikor például a kisvárosi borbélyüzletből a Harkov cukrászdába viszi az olvasót, a rajoni lapot alapítók közé, vagy még inkább Vecserda Teréz titkárnői szabvány-képzésének leírásába beépítve a Szomaházi-vecserdatot. Mint Bálint Tibor korábbi könyveiből, innen sem hiányzik a groteszk, ez azonban a tragikum felé éleződik ki.

Tulajdonképpen nem is az egyébként páratlan írói erővel megalkotott nagyjele-
netek következtében (Bárány Lajos és a halálba taszított kalapos kettőse, Bárány
és két fia a családi számonkéréskor, Zsákos az ács házában, Péntes halála, Vecserda
József csontjainak kihantolása a rabtemetőben), hanem épp a regényszerkezetnek,
a párhuzamos életutaknak köszönhetően. A négy, egymással cselekményes vagy
személyi kapcsolatba nem hozott, különböző társadalmi közegben zajló történet a
maga lezárt vagy „félbehagyott” voltában tulajdonképpen ugyanazt a panaszt
mondja: a hamis próféták, a hitehagyottak, a hatalomra egy nagyobb vagy egy
kisközösségen belül törők, az alkalmatlanok, a magánszámlákat elszámolók (lásd
a *Zokogó majomban* Hektor, a facér pincér fogadkozását) felülkerekedését, ami
ugyan csak ideig-óráig tart, ám ez éppen elég, hogy hosszú távra megalázza a
Halmi Sándorokat, lelkileg megnyomorítsa a Vecserda Terézeket, halálba taszítsa
a jó ügy olyan önzetlen munkásait, igazi hívőit, mint Vecserda József és Péntes
László. Az utóbbi két regényfigurát leszámítva, a többi esetben, mondhatnók, tyúk-
ügyről van szó — csak hogy ilyesmire is rámehet egy ember élete, ha a kisszerűen
embertelen indulatok vagy az apokaliptikus méreteket öltő gonoszságok teret kap-
nak, ha a bárhonnan jövő gyanúsításnak nagyobb a hitele, mint a védekező em-
berségnek. Bálint Tibor más közegben író és láttató kortársaitól eltérően ezekben
a „periferikus” helyzetekben, a „csendes utcákban” keresi és találja meg a hit drá-
máit, a hitehagyás groteszk győzelmeit — de nem kevésbé történelmi feladatot
teljesít, mint azok, akik nem csupán egy kisváros vagy hegyvidéki falu apószta-
táját választhatják a modern Antikrisztus prototípusául. A (lélektani?) mechaniz-
mus ábrázolásának szintje dönti el, hogy végül is a perifériáról szól-e az író, vagy
éppen a történelmi sorsot, a „centrumot” ragadja meg furcsa történeteivel, „sza-
bálytalan” regénykompozíciójával.

Bálint Tibor azt írja a *Zarándoklás a panaszfalhoz* szerzői beajánlásában:
„Előző regényem hagyományosabb szerkezetét itt már nem tarthattam meg, hiszen
egyre inkább látom, hogy manapság lehetetlen versenyre kelni az anyakönyvi
hivatallal; hogy a mi időnkben katedrálisok helyett inkább csak egy-egy szerény
haranglábat épít a regényíró.” Bálint e vallomásával szembe én egy Nagy László-
versidézetet állítanék, ebben a kérdés-formában:

*S dült hiteknek kicsoda állít
káromkodásból katedrális?*

Nem, nem harangláb a *Zarándoklás a panaszfalhoz*. Meggyőződésem, hogy
Bálint Tibor a haranglábnál tartósabbat, messzebb látszót épített; s hogy érdemes
volt megkondítani e káromkodás-katedrális harangját. Nemcsak a szomszéd faluig
hallatszik a hangja...

Kántor Lajos

Egy hazai Lukács-portré margójára

Idestova immár tíz esztendeje annak,
hogy a lukácsi életmű véglegesen lezá-
rult. Ez alatt a közel egy évtized alatt
többször készült már mérleg e gazdag
elméleti örökségről, de ma éppen olyan
messze állunk — ha csak nem messzebb
— az oeuvre átfogó értékelésétől, akár-
csak egy évtizeddel ezelőtt. Talán nem
is annyira azért, mivel a sok irányú ku-
tatás új meg új adatokat, tényeket, sőt
egyenesen dokumentumokat hozott és
hoz felszínre. Sokkal inkább arról van
szó, hogy a lukácsi életmű gazdagsága,
de főként gondolati kiterjedtsége és
sokrétűsége a kutatást akarva-akaratlan
valóságos lukácsológia kifejlesztésének
irányába hajtja. Vagy talán nem egy
ilyesvalami kialakulásának vagyunk ta-
núi napjainkban?

Annyi mindenesetre bizonyos, hogy a
lukácsi életmű a legkülönbözőbb világné-
zeti beállítottságú gondolkodók számára
egyaránt sokat ígérő, termékeny témának
bizonyul. Így aztán ahány exegézis, leg-
alább annyiféle értelmezésváltozat, leg-
alább annyi elméleti Lukács-portré és
szinte mindegyik sajátos a maga nemé-
ben. Ám éppen a sokféle, egymástól oly-
kor lényegesen eltérő értelmezések fe-
szültségében, ütközésében villannak fel
igazi nagyságukban azok a belső, elmé-
leti, módszertani alternatívák, amelyeket
Lukács gondolkodói fejlődése óhatatlan-
ul magában hordott. Márpedig az élet-
mű egészének a megértése szempontjá-
ból a kérdések kérdése éppen az: mi-
lyen sajátos belső indítékok mozgatták
és alakították ezt a gondolkodói pályát?

Nyilván nem csupán arról van szó, hogy Lukács esztétikai-etikai beállítottsága mennyiben és milyen értelemben ösztönözte és befolyásolta a történelmi materializmushoz való közeledését, miként egyengette Marxhoz vezető útját, milyen sajátos jelentést, szint kölcsönözött ennek a fordulatnak. Mindezzel együtt, de főleg mindezen túl, talán a legizgalmasabb kérdés az, hogy az elméleti problémáknak az a sajátos erőtere, amelyben a lukácsi gondolkodás mozgott, alakult, milyen gravitációs központok kialakulását tette lehetővé, illetve ösztönözte. Aligha vitatható, például, hogy lényeges belső összefüggés áll fenn a sajátosságos lukácsi formszemlélet és a történelmiség iránti elméleti érdeklődése között. Márpedig ha így van, akkor joggal feltételezhető, hogy Lukács filozófiai beállítódásában éppen azok az esztétikai problémák játszottak meghatározó szerepet, amelyek történelem és társadalmi lét ontológiai viszonyát tették újra meg újra problematikussá. Nos, a lukácsi fejlődésnek ezekre a mozzanataira irányítja rá figyelmünket Máté Gábornak a kolozsvári Dacia Kiadó *Discobolul* sorozatában megjelent könyve.*

Már maga az a körülmény, hogy Máté Gábor munkája az első önálló román nyelvű Lukács-monográfia, jelentős hazai eseményé avatja a megjelenést. Igaz, Lukács György elméleti munkássága már korábban helyet kapott a mai román kultúrában azzal, hogy egész kötetet kitevő válogatás jelent meg irodalomelméleti és esztétikai tárgyú írásai-ból, *Az esztétikum sajátossága, A történelmi regény és A regényelmélet* lefordításával, valamint *A társadalmi lét ontológiájából* válogató kötetnek a közreadásával pedig Lukács nagy műveinek termékenyítő gondolatai közvetlenül is bekerültek a hazai filozófiai gondolkodás és művelődés vérkeringésébe. Ezúttal azonban olyan munkáról van szó, amelynek elsődleges célja nem egyszerűen az, hogy a lukácsi gondolatvilágot elérhető közelségbe hozza, és hozzáférhető formában tolmácsolja a román olvasó számára. Máté könyve olyan többéves kutatómunka gyümölcse, amely figyelemreméltó egyéni hozzájárulást kínál a lukácsi életmű hiteles feltérképezéséhez. Ezt a szándékot jelzi egyébként az is, hogy a könyv összesen 14 lap terjedelemben külön általános jellegű és külön szakjellegű bibliográfiai összeállítást is nyújt a lukácsi életműből, illetve a Lukácsról szóló irodalomból, ami-

ben természetesen helyet kaptak az idevágó hazai közlemények is.

Máté Gábor témaválasztásában látszólag pusztán szakmai indítékok játszottak közre, hiszen ha már esztétikát ad elő az egyetemen, nyilvánvaló, hogy számára a regényelmélet fejlődésének vizsgálata kifejezetten szakmába vágó kérdés. Nos, a dolog korántsem ennyire egyértelmű. Nem csupán azért, mivel Máté sokkal avatottabb Lukács-szakértő annál, semhogy ne tudná, ha valakinél, hát Lukácsnál valóban egyszerűen lehetetlen kioldani a tisztán esztétikai kérdésfelvetést az elméleti egészből. Elegendő csupán a könyv előszavába belelapozni: „Előszó helyett avagy egy szintézis erényei és tévedései”, hogy mindjárt az indításkor rájöhessünk, vállalkozása mennyivel összetettebb. Már itt kiderül ugyanis Henri Arvonnak *Georges Lukács ou le Front populaire en Littérature* című könyvével (Paris, 1968) folytatott vitában, hogy a szerző számára a tulajdonképpeni probléma nem maga a regényelmélet fejlődése Lukácsnál. Már csak azért sem, mivel az első világháború éveiben íródott *Théorie des Romans* és a harmincas évek végén napvilágot látott *A történelmi regény* című munkája közti különbség, a szigorúan vett esztétikai elemzést tekintve, korántsem tükrözi — nem is tükrözheti önmagában — az időközben Lukácsnál végbement világnézeti átalakulás mélységét. A két korszak egybevetésében a fő nehézséget az okozza, hogy közéjük egy olyan horderejű elméleti munka iktatódik — *Történelem és osztálytudat* —, amely Lukács filozófiai fejlődésében határkőnek számít. Mármost a kérdés tulajdonképpen abban summázódik: vajon mit jelent a filozófus és az esztéta belső viszonyának alakulásában ez a mozzanat?

Máté Gábor nagyon is tisztában van a probléma bonyolultságával, annál is inkább, mivel vállalja az elfogultság nélküli tárgyilagos szembenézést az idevágó értékelések már-már kibogozhatatlannak látszó ellentmondosságával. Persze munkája korántsem lép fel azzal az igénnyel, hogy rendet teremtsen az értékítéleteknek ebben a hovatovább növekvő káoszában. Különbözik is, véleménye szerint egy olyan egyértelműség igénye, amely egyazon mércének kívánja alárendelni a filozófust és esztétát, nemcsak túlzó, de eleve kétes értékű is. Az effajta szemlélet tulajdonképpeni gyengéje az, hogy merev végletekben gondolkodik: vagy feloldja Lukácsot, az esztétát a filozófusban, illetve fordítva; vagy pedig teljesen különválasztja a kettőt, hogy aztán a lukácsi gondolkodásban ható tényleges ellentmondásokat a filozófiai álláspont és az esztétikai

* Gavril Máté: *Georg Lukács și epopeea lumii moderne*. Editura Dacia. Colecția Discobolul. Cluj-Napoca, 1979.

megközelítés összeférhetlenségeként, sőt összemerhetlenségeként rögzítse.

Mit kínál mindehhez képest Máté Gábor elemzése? Miként már jeleztük, a Máté-fele problémakezelés sajátossága magában a vizsgálódás tárgyában gyökerezik. Már önmagában az a körülmény, hogy a szerző úgy nyúl a lukácsi regényelmelethez, mint a gondolkodói pálya egészében egy szerves fejlődési egységhez, jelzi a kutatói szemlélet tulajdonképpeni lényegét; jelesen azt, hogy Máté ebben az egész folyamatban mindenekelőtt a folytonosság mozzanatát kívánja felkutatni és rekonstruálni. Szerinte éppen a regényelmelet a leghitelesebb bizonyosság mellett, hogy a lukácsi gondolkodás fejlődésében nincs szó voltaképpen többről, miként azt a különféle értékelések akarva vagy akaratlan, kimondva vagy kimondatlan feltételezik.

Vajon ez azt jelentené, hogy Máté lebecsüli a *Történelem és osztálytudat* jelentőségét, megkérdőjelezi filozófiai mérföldkő szerepét? Ha csupán azt vennénk figyelembe, hogy mekkora teret szán könyvében e mű értékelésének, akkor is tagadó választ kellene adnunk erre a feltevésre. Máté szerint a *Történelem és osztálytudat* csak ott és annyiban mond ellent a folytonosság tételének, ahol és amennyiben az egészről kiragadva, elszigetelten, önmagában — ha szabad így mondani: magányosan — veszik szemügyre és értelmezik. Akár pozitív, akár negatív előjellel emeljék is ki a folyamat egészéből (mindkettőre sok példa akadt és akad), óhatatlanul olyan helyzet áll elő, amely elvileg megnehezíti a gondolkodói fejlődés vonalának nyomon követését, és logikailag a legellentmondóbb következtetésekhez kínál objektív látszatalapot. Mindezt elkerülhetjük, ha a problémák folytonosságára figyelünk, és azt vizsgáljuk, ezek megközelítésében, milyen helyet foglal el a *Történelem és osztálytudat*. Persze korántsem valamiféle vulgárisan felfogott, homogén folytonosságra kell itt gondolni. Azok, akik mindenáron meg akarják húzni a pontos határvonalat Lukács úgynevezett nem marxista és marxista korszaka között, elfelejtik, hogy itt olyan átmenetekkel van dolgunk, amelyek Lukács gondolkodói fejlődésének egészében nem egyenmű, hanem nagyon is eltérő kronológiát hordoznak, és ennél fogva lehetetlen őket egyetlen Jelenben azonosítani. El kell ismerni, hogy számos esztétikai elemzése már korán előlegezi (hogy úgy mondjuk, spontánul) a problémák későbbi történelmi materialista szellemű megközelítését. Ha nem így volna, akkor aligha menthette volna át a regényelmelet számos gondolatát a történelmi re-

gény marxista igényű mondanivalójába.

Am ami még ennél is figyelemreméltóbb: a visszatérő problematika magának a világnézeti fordulatnak is sajátos jellegét, irányt, tartalmat kölcsönöz. Korántsem érdektelen például, hogy a regényelmelet — még ha tisztán hegeli alapokon is — a totalitáskonceptióban keresi és találja meg az objektív történelmi vizsgálódás, értelmezés alapvető elméleti módszerét. Egy pillanatra sem kétséges, hogy a *Történelem és osztálytudat*ban a totalitásszemlélet már a polgári gazdaságtan marxi kritikájának módszertani premisszáira épül. De a fordulat vitathatatlanul a hegeli örökség kritikai újragondolásának a jegyében fogant és bontakozott ki, ami már önmagában is jelzi a visszakapcsolás mozzanatának súlyát, szerepét a filozófiai vajúdas folyamatában.

Máté könyvének olvasása közben előbb-utóbb óhatatlanul szembe találjuk magunkat a kérdéssel: lehet-e, de főleg szabad-e a lukácsi életműben olyan pontot (művet) keresni és találni, amelyet aztán mintegy abszolút viszonyítási rendszerre emeljünk az egésznek a felmérésében, értékelésében és ezen az alapon a korszakolás kritériumainak meghatározásában? Abból, ahogyan a szerző a lukácsi gondolkodás alakulásának ezt a nagyon is összetett, ellentmondásos szakaszát a tárgyilagosságnak, de kivált a hagyományos értékelésekkel szembeni immunitás megőrzésének az igényével feltérképezi, akaratlanul is kicseng bizonyos fenntartás minden ilyen értelmű megközelítéssel szemben. Való igaz, a *történelmi regényt* ő maga is kivételes teljesítménynek minősíti: „A történelmi regény csúcspontot fémjeléz Lukácsnak a regényről és a realizmusról szóló elméletében.” (181.) Koránt sincs szándékában azonban egyértelműen kiemelni, netán abszolutizálni a szóban forgó korszakot. Ő maga hártja el az effajta értékelés lehetőségének a gondolatát, amikor hozzáteszi: „Természetesen mindez nem jelenti azt, hogy *A történelmi regény*nyel zárul és az azt követő korszak közt ne volna semmiféle kapcsolat. Ellenkezőleg, a szóban forgó művel záruló korszakban felfedezhetők mindazok a tendenciák, amelyek a későbbi kiteljesedéshez, és „visszacsúszásokhoz” vezettek. (190.)

Máté Gábor közismerten szenvedélyes Lukács-kutató, és ez irányú bűvárkodásainak az eredményei számos hazai lapban, folyóiratban láttak napvilágot. A regényelmelet fejlődését taglaló átfogó munkán kívül ebbe a kötetébe felvett még néhány tanulmányt a már korábban megjelentekből, egyebek között *A lukácsi esztétika struktúrája és forrásai, Mit ki-*

nál az ontológia az esztétikának?, A stílus fogalma a lukácsi szemléletben című dolgozatokat. Kár, hogy ezek nem illeszkednek közvetlenül és szervesen a regényelméleti vizsgálódás általános perspektívájába. Mindezek ellenére egé-

szében tekintve a kötet sok új árnyalattal gazdagíthatja a Lukácsról körvonalazódó összképet, és ezért magyar nyelvű változata is feltétlen érdeklődésre tarthat számot.

Sztranyiczki Gábor

Román könyvek Magyarországról

A magyarországi román könyvtérmező néhány eredeti és sajátos értékű kiadványával gyarapodott könyvtáram az utóbbi időben. Szerzőiktől, illetve szerkesztőiktől kaptam, baráti ajándékként. Mivel az öröm természeté a megosztásra vágyás, hírül adom hát — bár néhány rövid sorban —, hogy ez az országhatárainkon kívül élő román népcsoport erősödő és eszmélkedő hűséggel őrzi sajátos nyelvi és kulturális hagyományait. Ez nemzeti tudatának és a húszmillió román néppel való összetartozás érzésének biztos és kipróbált alapja.

Virágzó népköltészetükről már szóltam volt a *Korunk* hasábjain (*Méhkeréki tanulmányok*, 1977. 11.). A budapesti Tankönyvkiadónál — a nemzetiségi könyvkiadás mostani gondozójánál — megjelent munkák túlnyomó részben eredeti népköltészeti alkotások és ezekhez kapcsolódó tanulmányok. Ezt a súlyponteltolódást a népcsoport közeli ismerői természetesen tartják. A kimondott szépirodalmi alkotásokra (versek, elbeszélések, riportok) a sajtó (a *Foaița noastră* című hetilap) és a literatúrát bőségesen közlő, évente rendszeresen megjelent *Calendarul nostru* tart igényt.

Egy jó évtizeddel ennek előtte Domokos Sámuel tette közzé Vasile Gurzău kétnyelvű meserepertoárját. Most a határainkon túli, legsikeresebb román folklorista, Al. Hoțopan egy mindeddig rejtőzködő mesemondó teljes kincsét tárja olvasóközönsége és nemzetiségi közönsége elé. Korábbi két kötetében a méhkeréki (Micherechi) szólásokkal és közmondásokkal, majd a csujogatókkal (*strigături*) ismertetet meg. Riporter úttján talált — az időközben elhunyt — Mihai Purdăra, aki a szó eredeti értelme szerint nem is nevezhető mesefának. Erdeme viszont, hogy meglehetősen folklorisztikai hűséggel reprodukálta a 90 éves nagyapjától századunk elején hallott csodálatos, fantasztikus történeteket. Al. Hoțopan biztatására előbb fűzetbe írta, majd előszóval fonetikai és stilisztikai szempontból is teljesebbé tette a kötetet alkotó tizenkét varázsmesét és adomát (*basme, snoave*). Kettejük együttmunkálkodásának szép gyümölcse ez az

újabb román népmese kiadvány (Alexandru Hoțopan: *Povestile lui Mihai Purdă*. Budapest, 1977).

A sajátos román dallamvilágot külön kötet képviseli (Gheorghe Flueraș: *Cin-tece românești*. Budapest, 1979). A 63 szöveges népdal és 12 táncmelódia szerény kezdete annak a tervezett vállalkozásnak, amelynek távlati célja „mindazt összegyűjteni, amit jelenleg Magyarországon románul énekelnek”. E dicséretes kezdeményezés élén Gh. Flueraș aradi zenetanár áll, akit államunk „kölcsönzött” a határontúli román zenei élet fellendítésére, énekkarok szervezésére. Az öt, románok is lakta községből gyűjtött népi dallamok ugyanúgy őrzik bihari eredetüket, mint a már említett népköltészeti műfajok.

A mi Bukarestben megjelenő *Népismereti dolgozatainkkal* — anyagában és feladatvállalásában — közeli rokonságot, testvériséget tart a második kötettel jelentkező néprajzi tanulmánygyűjtemény (*Din tradițiile populare ale românilor din Ungaria*. Budapest, 1979). A budapesti román és a bukaresti magyar kiadvány azonos érdeklődéssel fordul a tárgyi és a társadalmi néprajz tágas területei felé. Mindkettő az adott etnikai csoport nemzetiségi tudatának és önismeretének erősítését, elmélyítését szolgálja; továbbá: az adatközlők sorában hivatásos néprajzosokat és önkéntes gyűjtőket egyaránt fellelünk.

Méltánytalan lenne, ha — bár késői hiraladásként — nem említeném Ilie Ivănuș verseskötetét (*Vioara cu cinci strune*. Budapest, 1977). Neve előttünk sem ismeretlen. Beszámolóival, cikkeivel, verseivel *A Hét*, az *Utunk* hasábjain már találkozhattunk. Őt tekintjük a magyarországi románok legjelentősebb írójának, aki a költészet, a próza és a publicisztika területén egyaránt figyelemre méltót alkotott. Akadályokkal, vargabetűkkel tarkított életútjának szenvedései igazgyönggyökké, humanista lírává tárgyiasultak.

A politikai elkötelezettségnek talán legrokonszenvesebb összetevőjét vállalja és vallja életcéljának. Címadó versében így fogalmazza meg ars poeticáját: „Din ele să aflăți ce a frământat / epoca

noastră pe aceste plaiuri, / căci voi nu mai știți de „slugă și argat”, / nici de-nvrăjpire între două neamuri. // Ca-ntr-un concert de voci, armonios, / azi hora, ceardăș cintăm împreună, / și eu, ca să le talmăcesc frumos, / i-am pus viorii mele-n plus o strună.“ Létfontosságú szerep vár erre a „többlet-húr-ra”: a történelme során oly sokszor egymással szembeállított, ellentétbe került román és magyar nép megbékélésének, barátságának, sőt testvéri együvé tartozásának hivatott hangot adni ez a bizonyos ötödik hír.

Mennyiségi és minőségi szempontból egyaránt értéket jelentenek Ilie Ivănuș-

nak a kötet harmadát adó műfordításai, említett elkötelezettségét, a román-magyar testvériség eszméjét szolgálja az a harminchét fordítás, amely Csokonaitól — Petőfin, Adyn és József Attilán át — Illyés Gyuláig és Pilinszky Jánosig mutatja be a magyar líra emlékezetes alkotásait. Ilie Ivănuș műfordítói tevékenységével azokhoz a nagyszerű elődökhöz (Ștefan O. Iosif, Dimitrie Anghel, Emil Isac, Octavian Goga) és jeles kortársakhoz (Eugen Jebeleanu, Maria Banuș) zárkózik fel, akik a magyar költészet népszerűtésével akarták és akarják a két nép kulturális kapcsolatát szorosabbra vonni.

Dánielisz Endre

Ökológiai tanulmányok

Mi is tulajdonképpen az ökológia, ez a köztudatot nemrég foglalkoztató, s bár nem új, még ma sem teljesen kikristályosodott tudományág? „Az ökológia szakkifejezést görög eredetű és a ház jelentésű »oikosz« és a tanulmány, tanulmányozás jelentésű »logosz« szavak összekapcsolásából keletkezett. Szó szerinti jelentése tehát a Föld »háztartását tanulmányozó tudományok«, beleértve ennek a háztartásnak a kölcsönhatásban részt vevő minden elemét: állatot, növényt, mikroorganizmusokat és az emberi népséget is. [...] Az ökológia a biológiai tudományok egyik ágából jelentős interdiszciplináris tudományá vált, mely ki magát, mely a biológiai, fizikai, kémiai és társadalomtudományokat is összekapcsolja” — így határozza meg az ökológia lényegét Eugen P. Odum, az alább recenziálandó kötetben* megjelent egyik tanulmányában.

A *Korunk Könyvek* sorozat ezúttal is sikerült válogatást közöl az ökológia rangos művelőinek írásaiból. Szerkesztői — Szabó Attila és Kovács Attila — ismert külföldi ökológusok és hazai szakemberek munkáiból állították össze. A már említett E. P. Odumon kívül helyet kap benne a már szintén klasszikusnak számító G. M. Van Dyne, Francis C. Evans, sőt a kolozsvári Bogdan Stugren is; az ő műveiből kerül ki a kötetnek *Az ökológia mint elméleti és alkalmazott tudomány* című része. Hasznos, hogy a szerzők megmagyarázzák az ökológiában használatos kifejezések, meghatározások értelmét, hiszen a kötet a nagyközön-

séghez szól, amelynek nem minden tagja tudja, mit jelent például a *biocönózis* szó, mi a *populáció*, *életközösség*, *bioszféra*, *integrációs szint* stb. Értelmet nyernek az anyag- és energiaáramlás tanulmányozásában gyakran emlegetett *biomassza*, *táplálkozási lánc*, *termelékenység*, *össztermelés*, *szukcessziós stádiumok* stb. kifejezések is. Megismerhetjük az ökológiai vizsgálatokban alkalmazott eszközöket és módszereket, a statisztikai kiértékelések lehetőségeit, a matematikai elemzés szerepét. Betekintést nyerünk az alkalmazott ökológia gyakorlati kérdéseibe, s kivülágluk, hogy „sok országos, általános jelentőségű fizikai és biológiai kérdés megoldásához különböző szakterületek közötti, interdiszciplináris kutatócsoportok szervezése szükséges [...] például a környezetszennyeződés kérdésének a megközelítése ökológusok, fiziológusok, biomatematikusok, mikroklimatológusok, genetikusok, mikrobiológusok, biokémikusok, kémikusok, morfológusok és taxonómusok együttműködését kívánja meg” (G. M. Van Dyne). Az ökoszisztéma — az ökológia alapegysége — fogalmát tárgyalja Francis C. Evans írása, míg Juhász-Nagy Pál egy ökológus és egy matematikus beszélgetése formájában plasztikus képet ad ugyanarról.

A második rész — *Az ökológiai szemléletű mezőgazdaság kérdései* — gyakorlati szempontból a kötet legjelentősebb része, érdemes bővebben kitérni rá. Szerzői, Ioan Puia és Viorel Soran, az ember-táplálék egyenlet megoldásának lehetőségeit taglalják, ezt tekintve a mezőgazdaság alapvető feladatának. „Az ember legfontosabb nyersanyagai a táplálékok” — írja Ioan Puia. Élelmiszerforrásaink mintegy 90 százalékát terme-

* Ökológiai tanulmányok. Válogatta Szabó Attila és Kovács Attila. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980.

lik jelenleg a szárazföldi ökoszisztémák, s a kolozsvári tudós szerint a termelés növelésének két útja lehetséges: a talajtermékek teljes fölhasználása, valamint a már meglévő agroökoszisztémák termelékenységének növelése. Könnyen áttekinthető táblázatok mutatják be az emberiség rendelkezésére álló földterületek kihasználási fokát, valamint a meglévő mezőgazdasági tartalékterületek megoszlását. „Anélkül, hogy részletesen kitérnénk erre a kérdésre, úgy véljük, hogy azok a vélemények, melyek szerint az újonnan művelésbe vehető területterületek nemsokára kimerülnek, nagyon közel állanak a valósághoz. Eppen ezért a legtöbb ország, így Románia számára is nyilvánvalóvá vált, hogy a mezőgazdasági termelés növelésének útját a már létező agroökoszisztémák termelékenységének növelése, új technológiai eljárások bevezetése jelenti” — olvassuk magvas tanulmányában. Megszívlelendő szakvélemény ez azok számára, akik a beruházások gazdaságosságát szem elől tévesztve szorgalmazzák egyre újabb területek művelésbe vonását (például a Duna-delta gyakorta kedvezőtlen viszonyai között). A helyes vízgazdálkodás, a területek ésszerű trágyázása, a természetes növények és az állatállomány hatékonyabb védelme, új technológia, gazdaságosabb növény- és állatfajták bevezetése volna az előnyösebb eljárás. „A potenciális termelés 3—5-ször akkora, mint a jelenlegi országos átlag” — írja Ioan Puia, aki ugyanakkor bírálja az idealista, feltétel nélküli természetvédő magatartást is. Ez utóbbit napjainkban már nem lehet fönntartani, mivel elemi gazdasági követelményekkel áll szemben, de változatlanul létjogosult „olyan területek megőrzésében, amelyek különleges fontosságúak, különleges növényfajokat vagy állatfajokat védenek meg az eltűnéstől”.

Erdekes és bizonyára megszívlelendő a szerzőnek az a megállapítása is, hogy a konzervek gyártásához 24-szer több fosszilis energiát használnak fel, mint amennyi az élelmiszer saját energetikai értéke. Jó ábrák mutatják be az emberi táplálék előállításához szükséges energiaáramlás különböző termelési módok körülményei között, előtérbe helyezve az energiapazarlást és a népesség robbanásszerű növekedésének világméretű kérdéseit. „Az eltoni trofikus piramis — írja Puia és Viorel Soran —, melynek törvényszerűsége az agroökosziszté-

mák esetében is érvényes, arra hívja fel a figyelmet, hogy a mezőgazdasági jellegű és természetes életterek tönkretételének kockázatát csak úgy lehet elkerülni, ha tiszteletben tartjuk a helyes arányt a mezőgazdasági terület nagysága, termelékenysége és az emberi populáció nagysága között.”

Az ökológia tudományközi jellegének kérdésével a könyv harmadik része foglalkozik. Bogdan Stugren második írása — Howard P. Odum után — az ökoszisztémák energiaháztartását szemléletesen egy elektronikus áramkörhöz hasonlítja, technikai beállítottságú olvasói számára hozzáférhetőbben. Ez emberi lakás, valamint a városi környezet ökológiarendszerét taglalja Howard P. Odum és Viorel Soran egy-egy írása. Napjaink mindinkább takarékoságra törekvő felfogásában megdöbbentő az az adat, hogy a nagyvárosok milyen elképesztő energiamennyiséget fogyasztanak — így például New York 4 800 000 kilokalóriát m^2 -ként és évenként, szemben a 100 Kcal/ m^2 /év világtátlaggal. Modern tudományos módszert mutat be a Nicolae Oprescu által vezetett munkacsoport: az ökoszisztémák távföldterítéssel való vizsgálatát. Erdekes és igen hasznos Szabó Attila és Kovács Attila írása az ökológia örökléstani vonatkozásairól. A *génökológia* vagy *ökológiai genetika* határtudományt mutatják be, képet adva a mutációk változatosságának populációgenetikai magyarázatáról. Erdékes rész a sávmérettel foglalkozó fejezet, s különösen fontosnak tartjuk, hogy népszerűsíti az ökológiában gyakran használt „niche space” kifejezést magyar megfelelőjét (*sávtér*).

A kötet minden tanulmányához gazdag irodalomjegyzék kapcsolódik, és külön lista mutatja be a fölhasznált ábranyagot. Az igen érdekes, merész megállapításokban gazdag, természettudományos és ideológiai könyvtárunkban hiányt pótló kötet ismertetését végül hadd fejezzük be egy Viorel Soran-idezettel: „Az emberiségnek [...] joga van arra, hogy építsen a saját javára; és meg is építheti mindazt, amit óhajt és amit álmodik. De csak egyetlen feltétellel: tartsa tiszteletben az anyagnak és annak a világegyetemnek a törvényeit, amelyben él. Ezeknek a törvényeknek az önkényes megkerülésére tett bármilyen kísérlet az ember—természet kapcsolat zavarához, a jelenben élő és az eljövendő nemzedékek szenvedéseihez vezet.”

Kiss J. Botond

ERWIN SCHRÖDINGER: CE ESTE VIAȚA. —
SPIRIT ȘI MATERIE

„Elődeinktől örököltük egy teljes, mindent átfogó megismerés égető szomját. [...] Viszont a megismerés különböző ágainak mennyiségi és mélységbeli fejlődése különös dilemma elé állít. Világosan látjuk, hogy még csak most jutunk annak a maradandó anyagnak a birtokába, melynek segítségével a szerzett ismereteket egy-ségbe foglalhatjuk; másrészt viszont gyakorlatilag lehetetlenné vált, hogy egyetlen elme egy parányi résznél többet uralhasson ebből a nagy ismerethalmazból.

Hogy ne kompromittáljuk végérvényesen valódi célunkat, véleményem szerint az egyetlen kiút az, hogy egyesek közülünk megpróbálják összefoglalni a tényeket és elméleteket, akkor is, ha ismereteik néhol hiányosak vagy másodkézből származnak — kockáztatva azt is, hogy nevetségessé váljanak.“

Schrödinger, a kvantummechanika egyik megalapozója vállalja ezt a kockázatot, megpróbálja az eredetileg Cambridge-ben kiadott, most a kitűnő *Ideii contemporane* sorozatban románul is megjelentetett fizikai és biológiai ismereteit összefoglalni, különös összefüggéseket villantva fel.

A *Mi az élet?* megírásának éve 1943 — ekkor a fizika még nem vált a biológiai kutatások eszközévé, a genetika is új tudománynak számított —, így érthető, hogy a könyv arra keres választ, milyen mértékben képes a fizika megmagyarázni az élő szervezetben végbemenő folyamatokat. Világos, tiszta képet nyújtva a genetika akkori állapotáról, a szerző bebizonyítja, hogy a statisztikus fizika közelítéssel dolgozó törvényei nem képesek az élővilágot uraló rendnek, sem az örök-lés csodájának leírására; a feladatot csak a kvantummechanika oldhatja meg. Ezt igazolja a bemutatott Delbrück-féle modell, mely a géneknek és a mutációnak egy molekuláris modellje. Arra lehet ebből következtetni, hogy az élő anyag eddig ismeretlen fizikai törvénynek létét feltételezi, melyek a kvantumelméletől nem ide-genek, de részben megváltoztatják az atomfizika statisztikai megalapozottságát.

Sokkal merészebb vállalkozás a második könyv, mely többek közt a tudat fizikai alapjait, az intellektus jövőjét, az emberiség biológiai és szellemi fejlődé-sének tendenciáit kutatja (természetesen szemléletét erősen meghatározzák az ak-kori társadalmi viszonyok): „Azt hiszem, hogy az ipari folyamatok nagy részének növekvő gépesítése és »elbutítása« azt a veszélyt hordozza magában, hogy intel-ligenciánk szerve teljesen elcsökevényesedik. Amennyivel közelednek a közömbös, apatikus munkás esélyei az intelligens munkáshoz — a kézművesek sajátos ügye-ségének visszaszorításával és a futószalagos, unalmas munka elterjedésével —, annnyival fölőselegesebbé válik a természetes ész, az éles szem, az ügyes kéz.

Valóban, az unintelligens ember, aki természeténél fogva könnyebbnek tartja azt, hogy alávesse magát az unalmas munkának, előnyben részesül; valószínűleg könnyebben fog boldogulni, tekintélyt szerezni és utódokat nevelni. Az eredmény egy negatív szelekció képét öltheti, ami a tehetséget és elhivatottságot illeti.“

Egységesítő álláspontról, melyben az európai kultúra és tudomány értékei összefonódnak a keleti kultúráéval, Schrödinger egy olyan világkép lehetőségét vizsgálja, melyben nem áldozzák fel a megismerés olyan alapját: „Néha, egy képből vagy egy hosszabb versben, megjelenik egy szerény szereplő, mely magát a festőt vagy költőt képviseli. Azt hiszem, az *Odüsszeia* költője önmagát jelentette meg a vak énekes személyében, aki a phaiákok házában a trójai háborúról mesél, es könnyekig meghatja a megtört hőst. Hasonlóképpen a *Nibelung-énekek*ben, mikor a Nibelungok Ausztria földjére érnek, szerepel egy költő, aki a mű feltételezett szerzője. Dürer képén, *A Szentháromság imádásán* a hívőknek két csoportja gyűlt a Szentháromság köré, az egyikben égi szentek, a másikban halandó emberek. Ez utóbbiak közt királyok, császárok és papok vannak, de, ha nem tévedek, ott van maga a művész is, szerény alak a kép szélén, akár hiányozhatna is.

Ugy tűnik, ez a legjobb hasonlat a szellem megtévesztő, kettős szerepének érzékeltetésére. Egyrészt a szellem maga a művész, aki mindent létrehozott, mégis, a kész műben ő csak egy jelentéktelen szereplő, ki is maradhatna, anélkül hogy az összhatast csökkentené.

Féltetéve a metaforákat, ebben fel kell ismernünk egyikét azoknak az antinó-miáknak, melyek annak következményei, hogy nem sikerült még olyan világképet

alkotnunk, amelyből kivonhatnánk saját szellemünket, és ezért a szellemnek nincs benne helye. Megpróbálni erőszakkal belenyomni a szellemet — ez elkerülhetetlenül képtelenségekhez vezet.“

Az antinómiákat magasabb szinten feloldani próbáló, helyenként kudarcot valló szerző mentségül Unamunónak egy beszélgetésben elhangzott mondatát válsztja mottóul: „Si un hombre nunca se contradice, sera porque nunca dice nada“ (Ha egy ember sohasem kerül ellentmondásba önmagával, az azért van, mert sohasem mond semmit). (*Editura politică, București, 1980.*)

L. V.

JAN TINBERGEN: A RIO-JELENTÉS. A NEMZETKÖZI GAZDASÁGI REND ÁTALAKÍTÁSA

A Római Klub, amely főként jövőkutatások szervezésével és finanszírozásával foglalkozik, az elmúlt évtizedben öt kiadvánnyal keltett feltűnést szakmai és politikai körökben egyaránt. Az első az 1972-ben Dennis Meadows amerikai professzor vezetésével összeállított *A növekedés határai* című jelentés volt. A tanulmánykötet, amely a zéró-növekedés gondolatát hirdette meg, itéletnapi hangulatot áraszt; öt alaptémát tárgyal: a népesedést, az ipari termelést, az élelmszertermelést, az energia- és nyersanyagtermelést, valamint a környezetszennyeződést.

Tulajdonképpen az első jelentés korrekcióját, szembetűnő hiányosságainak kiküszöbölését szolgálta a Mesarović és Pestel által vezetett csoport *Fordulóponton az emberiség* című, 1974-ben elkészült műve. Ebben a tanulmánykötetben szerephez jutottak a társadalmi kérdések is, a jelentést összeállító tudósok a globális válság gyökereit már nem kizárólag az emberiség növekvő szükségleteinek és elvileg korlátozott lehetőségeinek ellentmondásában jelölték meg, hanem a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jelenlegi rendszerének hibáit és sokoldalú ellentmondásait is szemügyre vették.

Az első jelentésnek az volt az általános visszhangja, hogy itéletnapi modell: végromlást jósol 100 vagy 25-30 éven belül. A második jelentés igyekezett előremutató lenni, de az is sötét hangulatot árasztott.

1976 végén, kétéves munka eredményeként *A nemzetközi gazdasági rend átalakítása* címmel jelent meg a Római Klubnak készített harmadik jelentés, amelyet a közgazdasági Nobel-díjjal kitüntetett Jan Tinbergen holland tudós vezetése alatt álló 21 tagú nemzetközi kutatócsoport dolgozott ki. A tanulmánykötet angol címének kezdőbetűi — *Reshaping the International Order* — alapján RIO-jelentésként vált közhímmé, s magyarul is megjelent.

Ez a harmadik jelentés bebizonyítja, hogy milyen szakadékok vannak az emberek társadalmi rétegei, valamint a fejlett és fejlődő országok között. Ez számokban is megfogalmazható. A 4 milliárd ember felső 10 százaléka és alsó 10 százaléka közötti vagyoni különbség 32:1. Ez a különbség még tovább fokozódik. A RIO-jelentés a nemzetközi gazdasági kapcsolatok mai rendszerében látja a Föld lakosságát hosszabb távon fenyegető, talán legsúlyosabb veszélyforrást, ezért arra a következtetésre jut: tenni kell valamit az új gazdasági rend megvalósításáért.

A Római Klub álláspontjának fejlődését mutatja, hogy ebből a jelentésből kimaradt a Földünk természeti kincseinek kimerülésével kapcsolatos problematika. Ez nyilván annak tulajdonítható, hogy mindinkább elterjed a meggyőződés: a fő és döntő szerepet azok a gondok és társadalmi-gazdasági ellentmondások játsszák, amelyek a tőkésvilág fejlődési folyamatait és válságjelenségeit okozzák.

Jellemző ez az álláspont arra a szakértői csoportra is, amely az ENSZ megbízásából az amerikai Wassily Leontief Nobel-díjas közgazdász professzor vezetése alatt kidolgozta az emberiség fejlődési kilátásainak elemzését. Munkájuknak az a következtetése, hogy „ami a gazdasági növekedést és a fejlődés gyorsítását illeti, a lényeges megoszlások inkább politikai, társadalmi és intézményes, mint fizikai jellegűek. A XX. században nincsenek fizikai korlátok, amelyeket le ne győzhetnénk az egyes térségek gyorsabb fejlődése érdekében.“)

Ez a nézetváltozás magyarázza a polgári tudósok ama törekvését, hogy különböző társadalmi és gazdasági reformterveket dolgozzanak ki. Ráébredtek arra, hogy az elmaradott országok egyre romló élelmezési helyzete, az ökológiai válság, a harmadik világ és az iparosodott országok között mélyülő szakadék, a természeti kincsekkel folytatott rablógazdálkodás: csupa olyan jelenség, amelyet a nagy néptömegek bizonyítéknak látnak arra, hogy a tőkésrendszer nem képes megoldani korunk kérdéseit.

A jelentés négy részre tagolódik. Az új nemzetközi rend szükségessége és a fő problémakörök című első rész fölvezet azokat a folyamatokat, amelyek szükségessé teszik az új nemzetközi rend kialakítását. Az egész jelentésre jellemző a második fejezet címe: *Világrendetlenségtől a nemzetközi rendig*. Bebizonyítja, hogy míg a gazdag országok az élet minőségével bajlódhatnak, addig a szegény országokban a betegség, éhezés miatt magának a létnek a fenntartása okoz gondot. A harmadik rész, az akcióprogram a munkacsoport által kidolgozott javaslatokat és ajánlásokat foglalja össze, míg a negyedik rész, amelyet a magyar kiadás nem tartalmaz, a jelentéshez csatolt mellékletekből áll.

A jelentés kiindulópontként felhívja a figyelmet arra, hogy a világgazdaság jelenlegi működési rendszere egyik nagy országcsoport számára sem nyújt kedvező kilátásokat. A fejlett tőkésországok növekedése elé mind erősebb korlátokat szab a meg nem újítható természeti erőforrások relatív szűkülése és a környezet szennyeződése, a fejlődő országok túlnyomó része sem energiahordozó-, sem ipar-cikk-kivitelével nem tudja fedezni importjának növekvő költségeit, a szocialista országok pedig (amelyeket a jelentés a több nemzetközi szervezet kiadványaiban használt „központi tervezésű országok” elnevezéssel illet) rákényszerülnek a nemzetközi munkamegosztás rendszerébe való integrálódás fokozására.

Külön hangsúlyt kapnak a harmadik világ gondjai. Eladósodásuk megfékezése, munkanélküliségi gondjaik leküzdése és gazdaságfejlesztésük elősegítése a jelentés szerint nemcsak segíelyezést, hanem átfogó fejlesztési stratégia kialakítását követeli meg. A technológiai fejlődést új társadalmi értékrendnek kell alárendelni, valamint törekedni kell a rendelkezésre álló erőforrások gazdaságos kihasználására, úgy, hogy a mennyiség mellett a minőségre helyezzenek mind nagyobb hangsúlyt.

A jelentés számszerű prognózissal szemlélteti a világgazdaság előtt álló feladatok nagyságát. Megfelelő intézkedések esetén a prognózis nem tartja kizártnak, hogy 1970 és 2012 között a világ országainak legmagasabb, illetve legalacsonyabb fejlenkénti jövedelmű 10 százaléka (a leggazdagabb és a legszegényebb decilis) közötti arányeltérés 13:1-ről 13:2-re csökkenthető. A regionális fejlettségi aránytalanságok csökkentésére a jelentés úgynevezett kiigazító politikákat tartana célszerűnek. Ezek lényegében a fejlett országokban ma is alkalmazott regionális politikákhoz lennének hasonlóak. Fő céljuk a fejletlen országok termelékenységének emelése volna.

A RIO-jelentés, noha rendkívül súlyos politikai és gazdasági témákat tárgyal — pl. a fegyverzet csökkentése, a jövedelem újraelosztása, a világgazdasági finanszírozása, az élelmiszertermelés növelése és helyes elosztása, az energiakészletek és a természeti kincsek ésszerű hasznosítása, a nemzetközi valutarendszer stb. —, inkább gazdasági publicisztika, amely az elemzések következtetéseit fogalmazza meg gondolatébresztő, párbeszédre serkentő szándékkal. Részben ezzel függ össze, hogy a meglévő nemzetközi gazdasági rend bírálata és az új nemzetközi rend szükségességének hirdetése meggyőzőbb, kidolgozottabb, mint azok a részek, amelyek az új rend elgondolását, a tervezett változások irányítását és az akcióprogramot tartalmazzák.

A jelentés részletesen kidolgozott, jogilag alátámasztott akcióprogramot ad a világgazdasági működési rendjének átalakítására. Figyelme a legtöbb fontos kérdéscsoportra kiterjed. Az akcióprogram több területen (így például a nemzetközi pénzügyi rendszer a jövedelmek igazságosabb elosztására; a kereskedelmi kérdések megoldása az UNCTAD átfogó világkereskedelmi és fejlesztési szervezetté való átalakításával; a műszaki kutatások összehangolása) olyan sokoldalú döntési központok kialakítását javasolja, amelyekben — ki nem mondva — nemzetek feletti irányítás valósulna meg. Noha több ilyen javaslat csak hosszú távra szól, és a középtávra szükségesnek tartott irányelvek ilyen elemeket csak elvétve tartalmaznak, ma minden bizonnyal még kevésbé tűnnek reálisnak, mint a jelentés elkészítése idején. Akkoriban még viszonylag töretlen volt az enyhülési folyamat, és az 1973—1974-es első nagy kőolajár-emelések hatása is éppen 1975—1976-ban kezdett lecsillapodni.

Különösen az első római jelentés, *A növekedés határai* vitatható értéke indokolja annak kiemelését, hogy a RIO-jelentés — még ha egyes részei ellenvetéseket válthatnak is ki — jövőbe mutató és építő munka, feltétlenül értékes hozzájárulás egy új nemzetközi gazdasági rend körvonalazásához. A Római Klub jelentéseit lehet vitatni, de elhallgatni nem. (*Közgazdasági és Jogi Könyvtár*, Budapest, 1979.)

P. J. A.